

ԶԱՎԵՆ Մ. Վ. ԱՐՁՈՒՄԱՆՅԱՆ
(ԱՄՆ)

ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅՈՒՄ

Ա. ՊՐԻՆՍՏՈՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳՐԱՏԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐՆԵՐԸ
(PRINCETON UNIVERSITY LIBRARY, PRINCETON, NEW JERSY)

Նյու-Ջերսի նահանգի Պրինստոն համալսարանի գրատան մեջ ի պահ
գրված են հայերեն հինգ ձեռագիրներ և կարգ մը պատասխիկներ, ինչպես նաև
հմայիլ մը, զորս տեսնելու տալիսն ունեցանք։ Ասանց համառոտ նկարագրու-
թյունը ստորև կ'ներկայացնենք։ Հիշյալ ձեռագիրներեն շորսը Robert Garret
Collection-ի №№ 19—22-ի ներքև պատկերված են, իսկ հինգերորդը կ'ընեն
№ 14399:

1 (19)

ՍԱՂԱՌՍԱՐԱՆ—ԺԱՄԱԳԻՐՔ

ԺԶ—XVI

Թերթ՝ 100: Նյութ՝ քարակ մազաղաթ։ Մեծություն՝ $12 \times 9 \times 2$ սմ: Գիր՝
բուրդի, կարմիր և սևագիր գլխադրերով զարդարուն: Կազմ՝ կաշեպատ
տախտակ: Հանգամանք՝ լավ, սակայն սկզբեն որոշ թվով թերթեր կտակսին:
Հիշատակարան՝ չունի:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ձեռագիրս կսկսի «Ուրախ եղէ ես ոչք տսէին ցիս» սաղմոսով: Թերթ
30ա-ով կսկսի ժամագիրքը՝ «Հրաժարիմք» աղոթքով, 42ա-ով՝ Գիշերապաշ-
տաման կարգը՝ «Տէր եթէ զըթունս իմ բանաս» սաղմոսով և հաջորդաբար՝
Առաւօտեան, Արեւգալի, Հասարակաց ազօթից Գ ժամու, Զ ժամու և Թ ժա-
մու: Ձեռագիրս կավարտի «Հաւատամք»-ի պարարիչն երկնի և երկրի երև»
բառերով:

2 (20)

ՀԱՄԱՌԾՏ ՁԵՌԱՅ ԺԱՄԱԳԻՐՔ

ԺԳ—XIII

Թերթ՝ 203: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ $9 \times 7 \times 4$ սմ: Հանգամանք՝ գոհա-
ցուցիչ, սակայն սկզբեն բանի մը թերթ կտակսին: Կազմ՝ տրծաթապատ, տր-
վեստապետ տրծաթապարծի ձեռագործ է: Առաջին փեղկի վրա բանդակված է
Հիսուսի ծնունդը. վերևը՝ հրեշտակներ, աջին՝ Մարիամ և Հովսեփ և երկու
ալլ մարգիկ, կեղծոնք՝ Հիսուս մանուկ մոտրի մեջ և երկու կենդանիներ:

Երկրորդ փեղկի վրա Սուրբ Երրորդությունն է։ Ունի հետևյալ արձանագրությունը. «Ժամագիրքս աչս արեալ հալալ ընչիս իւր զարքարեցի արգաթաւ Կեսարիա քաղաքին անարժան ձեռօր արգաթաղործ Շահմիրին Մ. Կարապետ թիւին ՌՃԲ (1653)»։ Զեռագիրս պահված է իր հատուկ շափով պատրաստված կանաչօրակ կաշեպատ տուփի մը մէջ։

3 (21)

ԶԵՌԱՅ ՇԱՐԱԿՆՈՅ

ԺԷ—XVII

Գրիչ՝ Ալէքսան երէց։

Թեր՝ 269, նյութ՝ թուղթ, Մեծուքյուն՝ $16 \times 11 \times 6$ սմ։ Կուքյուն՝ միասուն։ Գիր՝ նստրգիր և խաղաղրյալ։ Մանրանկար՝ չունի։ Կուսանցազարդեր՝ մեջ ընդ մեջ, սակայն ոչ շատ բարձր սրակով, ընդհանրապէս թաշնային և բուսական նկարներով։ Հանգամանք՝ չով։ Կազմ՝ արծաթյա, քանդակազարդ, Ասաջին փեղկի վրա քանդակված է վերջին դատաստանը. Ասոված երկնքի մեջ հրեշտակներով շրջապատված, որոնք փող կհնչեցնեն։ Զախին՝ գծաբը ներկայացնող կրակ, իսկ վարք, աջին՝ ձիաժոր մը և երկու գինձորներ իրենց սուրերով։ Փեղկի ստորին մասում արձանագրված է. «Յամօթ լիցին ամենեքեան որք շարշարեն գծառայսս քս»։ Երկրորդ փեղկի վրա քանդակված է Այբի կնոջ լուման. կինը գանձանակի մեջ դրամ կը ձգէ՝ կանգնած տանարի դրան առջև. աջին՝ Քրիստոս և երկու աշակերտներ կնային այբի կնոջ։ Փեղկի վերին մասում արձանագրված է. «Ժամագիրքս աչս արեալ հալալ ընչից իւր՝ զարքարեցի արգաթաւ Կեսարիա քաղաքին անարժան ձեռօր արծաթադործ Մալխասին Մ. Օհաննէս թիւին ՌՃԺԲ (1670) վասն լիշելութեան ամենայն ժամ և գոհանալ փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», իսկ ստորին մասում՝ «Ուրախ եղէ ևս ոչք տէին ցիս ի տուն տեան գնացցոր մեր» նաղմոսը։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթ 1ա-ը կակսի Կանոն Դ աւուրն-ի «էակից հօր և հոգւոյն անսկիզբն որդի անմայր յատանումն անառակին և ընդ հօր յախտեան» շարականով։

Թերթ 2բ. Կանոն Դ աւուրն։

Թերթ 93բ-ն եւսք տանվագն մեկ թերթ կպակսի, ուր պետք էր սկսվեր Կանոն Սրբոյ Յարութեան և օրվան օրհնությունը՝ «Այսօր յարեաւ»։

Թերթ 269բ մատենիս վերջին էջն է, ուր «Խորհուրդ Խորին» շարականը կընդհատվի «Իսամամք թազ ի գլուխ պահեսցես քզմիտս և քզպայարանս խաշանիշ ուր» տողով։

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

93բ (գրչի). Զմեղսաթաւալ զԱլէքսան երէցս լիշեա ի Տէր։

170բ (գրչի). Զեռքս փաթ և հոգանա,

Փռչի մսխիր և անպիտանա,

Դիրս լիշատակ տա ձեզ մնա,

Թերան մ' տաէր Տէր ողորմեա, ազաշեմ։

4 (22)

Ս Ա Ղ Մ Ո՝ Ս Ա Ր Ա Ն

ԺԷ—XVII

Թերք՝ 233: Նյութ՝ մազաղաթ: Անջուրյուն՝ $12 \times 8 \times 5,5$ սմ: Գիր՝ հոտորգիր: Տող՝ 20: Անհրանկաբ՝ ունի միայն լուսանցադարձեր և դարձադարձեր, զուգակցություն և գեղեցիկ: Հանգամանք՝ շատ լավ: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Պահպանակ՝ մազաղաթյա:

ԲՈՎԱՆԻԱՌԻԹՅՈՒՆ

ա. Սաղմոսը Գաթի:

բ. Ներսիսի Շնորհալույ Հառառվ խոստովանիմ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

233բ (Հեռագույի). Աստուծոյ ծառայ տիրացու Սահակին՝ հասցէ:

Գառն աստուծոյ, որ տաքեցար ի հօրէ՝ բառնալ զմեզս աշխարհի, քաւեա և թող զլանցանայ զմեզս ծառայիս ք... Երկստասան առաքեալք Քրիստոսի, յորժամ նստիք տիտղոս դատողական ընդ ձերում, դուք բարեխօս լերուք նմայ՝ վասն մեզուոր ծառայիս տառուծոյ:

(Վերջին պահպանակի վրա, նույն ձեռքով). Տեսող ամենայնի, մեզուքեզ, լուսոյ հոգի մէրս մեռաւ ՌԲ[Ճ]ԽԵ (1793), Աստուած սղորմի հոգուն, յալիսի 17, Վարդեվասի մեռելոց օր:

(Նույն պահպանակի ստորին մասում). 9481:

5 (14399)

Ճ Ա Շ ՈՒ Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Կաֆա

ՌՃԻԹ—1670

Գիր՝ նիկողոս Մեղանաւոր:

Թերք՝ 212: Նյութ՝ թուղթ, ողորկ և փայլուն: Անջուրյուն՝ $22 \times 17 \times 4$ սմ: Գուրյուն՝ երկայուն: Գիր՝ բարդգիր: Տող՝ 22: Անհրանկաբ՝ շորս ավետարանիչներ (8բ, 68բ, 105բ, 166բ), կիսախորաններ (9ա, 69ա, 107ա, 167ա), հարստ լուսանցադարձեր, թվով 200 հառ, սրնցից երկուքը (120ա, 162ա)՝ Հիսուսի պատկերն է՝ ծնկաշոր աղսթելիս: Հատկապէս հիշատակելի են շորս կիսախորաններու մաս եղած լուսանցադարձերը, որոնք գերազանց արվեստով են կատարված: Գույները՝ կարմիր, կապույտ և սպիւ, թարմ են և իրենց փայլը չեն կորստնցուցած: Պահպանակ՝ չգրված մաքուր մազաղաթ, հինգ առջև և հինգ ետև: Հանգամանք՝ գերազանց: Կազմ՝ արծաթապատ, առաջին փեղկի վրա քանդակված է խաչելութունը, իսկ շորս անկյուններուն՝ Գաթիի («Գ»), Սաղմոսի («Ս»), Արեմիայի («Ա») և Եղեկիելի («Ե») դիմապատկերները, երկրորդ փեղկի վրա Քրիստոսի հարստիան քանդակն է, շորս անկյուններուն՝ Հովհաննէս («Յ»), Մատթէոս («Մ»), Դավիթ («Դ») և Մարկոս («Մ») ավետարանիչ-

ներսն զխմապատկերներն են իրենց համապատասխան խորհրդանիշերով՝ արծիվ, մարդ, ցուլ, առյուծ:

Յառաջ. Զեռագիրս կպահվի արժաթյա ծանր սնտուկի մը մեջ, դճրեթափոր և ապառնակի ձև, հատկապես պատրաստված եկեղեցվո խորանին վրա գետեղվելու համար: Սնտուկը բանդակազարդ է՝ սուրբ գրային ալլաղան դրվագներու պատկերներով:

Երկու նամակներ կան ձեռագրիս մեջ:

ա. Զոնի գիր մը 1919 թվակիր՝ ստորագրված Պ. Կյուլպենկյանի և Մ. Գառախյադյանի կողմից և ուղղված ամերիկացի բարերար Dodge-ին, հետևյալ ձևով.

The Word of God
to a
Man of God
Philanthropist Mr. Cleaveland Dodge
New York City, January 3, 1919

B. Gulbenkian
M. Karagheusian

Dodge ձեռագիրը նվիրած է Բրինսֆրնի համալսարանին:

բ. Անդերեն լեզվով նամակ մը՝ № 480 և 23 օգոստոս 1922 թվակիր, ստորագրված Կ. Պոլսո Զավեն Պատրիարքի: Փիրս գեոհատական երկարաշունչ նամակ մըն է ուղղված Mr Cleveland Dodge-ի՝ վերջինույն կողմից հայ գաղթականության մատուցած բարերարությանց համար: Նամակը կմասնավորե Իսթանպուլի մեջ հիմնադրված “Cleveland Dodge Home” որրանոցը՝ կառուցված Ամերիկյան նպաստամատուց ընկերության կողմից:

ԲՈՎԱՆԳԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Զորս Ավետարաններ: Մատթեոսի Ավետարանը կրացվի գեղեցիկ կիսախորանով մը և տպաժարիչ լուսանցքի զարդերով: Հանդիպակաց էջին վրա Մատթեոսն է նստած՝ գրելը ձեռքին: Նույն արվեստը կրկնված է մյուս երեք Ավետարաններու սկիզբը:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

211ա—212բ. Սրգ, ես արուզս և անպիտան,
Հոգս, մոխիր և անարժան,
Ձձեղ աղաչեմ գամենեռեան՝
Հալցեի մեղացն իմ թողութեան,
Նիկողոսիս գէշ, անպիտան...

Վասն որոյ և ես մեղապարտ ողի Նիկողոս անարժան ծառայ ծառայիցդ Աստուծոյ յանձն տանալ՝ չոգւով շափ կատարեցի զտառս հոգէշունչ, աստուածազարդ, աստուածաբոս սուրբ Աւետարանս... Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ նուառս և չետին անարհեստ դրչի Նիկողոսի մեղապարտի, ունայնա-

գործ Մեղանաւորի, ի թուարկութեան Արեթական առմարի ՌՃԻԹ (1670)⁷, ի բառացի և լրնար օրինակէ, զի գաղափար սորին էր ի դրանէ ամենաորբուհաց Աստուածածնի եկեղեցւոյն ի Բջնի կառուցելոյ, ի ձեռանէ օտուգեցեալ Մովսիսէ արի և բաշ փելիստփալէ և իմաստախոհ հայկականաց, ի յաշխարհիս յԱրարատեան, ի քաղաքիս Նրեան, ի զիւղն Բջնի, ընդ հովանեաւ ամենաորբաց Աստուածածնին, ի յառաջնորդութեան սուրբ աթուոյս Գաթի արհի և պանծալի հայկականոսի և իմաստութեան ցանկացողի, ի հայրապետութեան հաշոյ տեաան... շնորհազարդ և լուսանկար սուրբ Աթոսցն էջմիածնի... (հիշատակարանը կշարունակվի մաս յոթը սլունակով, որ, սակայն, պատմական հատկանշական գեղերը չեն արձանագրված):

6

Հ Մ Ա Յ Ի Է

Ժէ—XVII

Գրիշ (հետին)՝ Ովանէս Ստազող՝ Գալնազար:

Թեք՝ 1: Նյութ՝ թուղթ: Մեծւոյն՝ 40×9 սմ: Գրութեան՝ միասլան: Գիր՝ նստրգիր: Փամանակ՝ անհայտ, հովանարար ժէ գարու: Մանրանկար՝ Ս. Պետրոս, Պողոս, Աստվածածին, Մանթենոս, Մարկոս, Ղազար, Հովհաննէս, Գաբրիել հրեշտակապետ, Գրիգոր Լուսավորիչ և Ներսէս Շնորհալի:

ԲՈՎԱՆԴԱՌԻԹՅՈՒՆ

ա. Մաղթանք Սուրբ Աստուածածնի. եւ արդ ի վերայ աչս բանեալց... (Նարեկեն):

բ. Աւետարան բժշկութեան:

գ. Մաղթանք տա իննեակ դաս:

դ. Հուսատով խոստովանիմ Ս. Ներսիսի Շնորհալոյ:

Առնցմէ «Մաղթանք տա իննեակ դաս» ամբողջութեամբ կրնգօրինակենք սուրբ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

— Սուրբ առաքեալդ Պետրոս, բարեխօս առ ալէր մեր Յիսուս Քրիստոս, զի ողորմեացի իւրում ծառայի Գալնազարի, և փրկեացէ չամենայն փորձանաց երեւելաց և չաներեւոյթ թշնամւոյ. մեղաց փրկեա, ի մեղաց ազատեա, և պահեացէ մինչև ի կէտ կազման իւրոյ անխառվ իրապաղութեամբ և անսալթաքելի կենօք, մինչև ի խորին ծերութիւն, զարմօք և գաւաղօք, սրբովք և դատեօք, և ամենայն զօրական իրօք ծաղկեացուցէ (անունը սրբված և վրային գրված) ծառայն աստուծոյ Ովանէսին:

— Քրիստոս ամենակալ իբրեւ արդարացաւցանել կամեցաւ, և ոչ կամեցաւ խտել զիւր ստեղծութիւն, իբրեւ ետեւ շարշարեալ՝ ողորմեցաւ, նոյն ողորմութեամբ ողորմեա ծառայիս... Ովանէսին:

⁷ Բնագրում՝ ՌՃԶԹ (1739), որ ահնարաւ վրիպակ է. բանի ուր նիկարոս Մեղանաւորը գրախանվել է 1693 թվականին: Կմբ:

Մաղրանի առ իննեակ դաս

Արդ, պաղատիմք առ հոգեղենս, մեք որ ահարս և հոգեղենս,
 Որք սպասաւորք էք տատածոյ՝ մարտը բնութեամբ և կայանով,
 Սուրբ պաշտօնեօք և սպասաւորք, հզօր բանին իւր կատարողք,
 Իցս երիս իննեակ դասուր երբեակ և մի տատածութեան,
 Որդաց մարդկան նախախնամող և յերկնայինս վերաբերողք,
 Մանաւանդ մեզ ծանուցեալք, զի երկրայնոցս էք մերձաւորք:
 Սուրբ Գաբրիէլ և Միքայէլ հրեշտակապետք բարձրելոյն,
 Որք տատածոյ կայք առաջի՝ մաղթել զմերն փրկութիւն,
 Լնկալարուք, վեհք ի անկոյ, զընծայս բանի ազբատանաց,
 Երբե ծովու կաթիլ մի ջրոյ, կամ եթերին նշու ինչ հրոյ,
 Զօր անմահից աւուր տօնի մահկանաւացս ձեզ ընծայի,
 Անմարմնական հոգեղինաց՝ մարմնաւորքս և հոգեղէնքս,
 Բարեբախտից և երջանկաց՝ թշուառականս և թաւմատարս,
 Եւ յաննիազ ձերում բարեաց փոխադրեցէք մեզ բզպիտօյս,
 Զաստատածային և զհոգեւոր զառ ի վերուստ շնորհաց զեղումն,
 Մաղթելն ընդ մեր բարերարին, զոր և առնէք ի սկզբանէ,
 Զդործս ձեռաց քոց տակով, անսեռ ի քէն ոչ առնելով:
 Զնոյն պաղատանս ի յայտ աւուր խնդրեմք ի ձէնչ տաւելով՝
 Յազապս մերոյս եկեղեցւոյ և ընդհանուր սուրբ հաւատոյ,
 Երկրպագուացս ընդ ձեզ հոգւով ամենասուրբ Երրորդութեան,
 Խաղաղական շնորհել զկեանս ի կրկնակի մեր ներհակաց,
 Նաեւ զմերս անարժանից զպաղատանս այս ազօթից:
 Զեր բարձրաօր իմանալեօք, խնկարկեսչիք մեծ արքային,
 Ուստի զլրումն մաղթանաց յաւատածիր պարզեալէն,
 Բարեխօսութեամբ որքոց հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միքայէլի,
 Ողորմեա, Տէր, ծառայիս քո Ովանէսին:

Բ. ՖԻԼԱԳԵԼՅԻՈ ՉԱՅԵՐԵՆ ՉԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

(Free Library, Phila., Pa., USA)

Գրատանս մեջ կան հայերեն տաս ձեռագիրներ, որոնք կկրեն 115—124
 թվահամարները և հնաաթոյ գիրք մը: Ստորե կտանք տասնեց համառօտ նկա-
 րադրությունները:

1 (118)

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ժԶ—XVI

Թերք՝ 302: Նյութ՝ մաղաղաթ: Մեծության՝ $18 \times 13 \times 6,5$ սմ:
 Գրության՝ երկսյուն: Պիւ՝ զեղեցիկ բոլորգիր, առողանաթյուն նշաններով:
 Տող՝ 20: Մանրանկար՝ 3 հատ ամեաւարտաներուն սկիզբը: Մատթէոս՝ 14ր,
 Մարկոս՝ 103ր, Հովհաննէս՝ 243ր, ունի նաեւ խորաններ, կիսախորաններ ու
 լուսանցազարդեր՝ ամեն երկու էջի վրա մեկ հատ, կարմիր ու կապույտ գույնե-

բով, վարպետ արվեստավորի մը գործ: Պանդանակ՝ մագաղաթյա, 1-տկան թերթ սկզբին և վերջին: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, զարդարուն, առաջին փեղկի վրա խաչելության դրոշմատիպ: Հանգամանք՝ լավ: Հիշատակաբան՝ չունի:

ԲՈՎԱՆԵԱՊԻԹՅՈՒՆ

- ա. Թուղթ Եսեբի առ Կարպիանոս:
- բ. Համարարքառ կանոնատախտակներ:
- գ. Համաձայնություն աւետարանչաց:
- դ. Զորս Աւետարաններ:

2 (119)

Ա Ե Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Հ ա լ ա տ ա ո թ ա ռ ք ե ր ե ն)

[Ատանա]

ԺԷ—XVII

Առաջով՝ խեղանշաչ ազա և ամուսին իւր՝ Անա խաթուն:

Թերթ՝ 169: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ $18 \times 11,8 \times 3,5$ սմ: Գիր՝ բուրդիր, սկզբնատառք՝ կարմիր: Տող՝ 36: Մանրանկար՝ 1ա (Զիալար մը խաչ ի ձեռին և աջ ձեռքին երկար նիզակ, որով կապանե արիշ ձիավոր մը, ավելի փոքր շափով քան առաջինը, ձիավորի խաչի կողքին գրված է կարմիր մեղանով՝ «Պարոն խեղանշէն է զաչկազգիան կոտորէ»), 1բ (խորանազարգ Համարարքառ կանոնատախտակ), 2ա (Զիալար մը՝ աջ ձեռքին խաչ և ձախին՝ նիզակ մը, կապանե վիշապը, մասը կա հետեւյալ արձանագրությունը՝ «Ասորք Սարգիան է՝ գերեաց գերէհան»: Զիւնե ետին կերեխն երկու գեմքեր, որոնց Համար կարմիր մեղանով գրված է՝ «գերիքն»), 3բ (Մատթէոս ավետարանիչ), 43ա (Մեծ խաչ մը՝ գագաթին Քրիստոս, գրված՝ «Գալքստեան սուրբ խաչն զՔրիստոսի ի զլախն ունի», Քրիստոսի աջին՝ «արեգակն», խակ ձախին՝ «լուսինն»: Խաչին շորս անկյունները շորս հրեշտակներ փողեր կհնչեցնեն՝ «Փաղն հնչէ»: Խաչին ստորտար երկու անձեր, այդ մը և կին մը՝ «Խեղանշաչ աղէն է և ամուսինն իւր՝ Անա խաթուն, ստացող սուրբ ավետարանիս»), 81բ (Մարկոս ավետարանիչ), 84բ (Ղուկաս ավետարանիչ), 85բ (Տեառնըդատոց՝ Մտրիամ, Հիսուս Քրիստոս, Աննա, Սիմեոն Մերուքի և ետին Հովսեփ՝ տատրակներ ձեռքին, պատկերին վրա գրված է՝ «Ասորք Տեառնըդատոցն է»), 128բ (Հովհաննես ավետարանիչ), 156բ (Հոգեգալուստ, աակը գրված՝ «Գան զլուխք ամքն»), 164բ և 165ա (Հին Կաակարանի 8 մարգարեներու աղածս պատկերներ, որոնք փակցված են հետադաշին և վրային անհաշակ դույներով անցած): Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, երկու երեսներն ալ սակեղծ շրջանակ, մեջք խաչ մը, վրան խաչելություն: Հանգամանք՝ լավ: Հիշատակաբան՝ չունի (բառ Muhammad Simsar-ի՝ ձեռագիրս պետք է գրված ըլլա Ատանա, Կիլիկիա):

Մանր. Ձեռագրիս մանրանկարները հնագույն արիշ ձեռագրե մը տոնրված և փակցված են հաս, հետեւաբար «Խեղանշաչ» և անոր ամուսին «Անա խաթուն» հնագույն ձեռագրի ստացողներ պետք է նկատել: Ձեռագրիս կազ-

մի առաջին փեղկի տասնութ ներքևում կա սեփականատիրոջ անունը՝
M. Louise Stowell.

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

- ա. 1ր. Համարաբրտն կանոնատարտակ (հին ձևապրե):
բ. 2ա. Նախադրութիւն Մատթէոսի աւետարանին (հին ձևապրե):
գ. 2բ—3ա. Աւետարան Մատթէոսի. Ա. 1—10 (հին ձևապրե):
դ. 4ա—մինչև վերջ՝ Աւետարան Մատթէոսի (հայատառ թուրքերեն. մինչև է գլխի 23 համարը գրված է նաև հայերեն բնագիրը թուրքերենին հանդիսակաց, պարբերաբար, մեկ մը աչին և մեկ մը՝ ձախին, իսկ անկե ետքը շարունակված է միայն թուրքերենով):

3 (122)

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ

Ակներ

Ձ[Ժ]Զ—1267

Գրիչ՝ Յոհանէս: Հետին կազմող՝ Մատթէոս եպոս. (1654):

Թերք՝ 92: Նյութ՝ թուղթ: Մեծուրյուն՝ $13 \times 9 \times 3$ սմ: Դուրյուն՝ երկայուն: Գիր՝ քոչորդիր, խորագրերն՝ կարմիր: Տաղ՝ 27: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, մաշված: Հիշատակարան՝ ունի:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

ա. 2ա—56ա. Հաշոց: Կսկսի. «Յանուարի Զ. Մնունդ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և այս կանոն կատարի. Մաղմոս կցորդ. Տէր հովուեսցէ զիս...»: Կվերջանայ. «Յիշատակ Պետրոսի և Պաւղոսի յիւր ամիսն զիս. Սուրբ առաքելոցն Յակովբայ և Յովհաննու»:

բ. 56բ—67բ. Մաշտոց: Կբովանդակե «Կանոն հաղորդ տալոյ» և «Կանոն Զամենայն վախճանեալսն ի Քրիստոս»:

գ. 68բ—77ա. Տօնացոյց: Շատ համարատ. «Աւետարանացոյց և ժամակարգութիւն կարգեալ ըստ սրբոյ Լուսաւորչին արքայ, զոր ընկալեալ սրբոյն Սանակայ և հասուցին առ մեզ հայսնիմն մեր»: Այս բաժինը կբովանդակե Աստվածահայտնության ճրագալույցին մինչև ետջի տներ:

դ. 77ա—78ա. «Դաւանութիւն սուրբ Երուզուքեան. զոր ասացին սուրբ ժողովն որ ի Նիկիա, և ընկալան ուղղափառ եկեղեցիմ հայոց»: Հաւատամք, Քարոզ, Ազօթք. «Փառք քեզ անսահման անուն և անզուգական անձնաւորութիւն...»:

ե. 78բ—92ա. «Կանովն ջուր արհնելոյ յաւար Յայանութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի». «Աւանդութիւն ջրոյ, զոր ասացեալ է տեառն Բարսղի արեւայիսկապոսի Կեսաբու Կապադովկեցոյ: Ազոբք», «Քաղոց Ժ. Շողակաթիմ, զոր ետես սուրբ... (ցեցք կերած է) զոր ի հիմնարկութիւն եկեղեցոյ»:

ՀԻՇՍԱՍԿԱՐԱՆ

56ա (գրչի). Քրիստոս Աստուած, օղորմեա գրողի սրբա Յոհանէսի և թող զմեզս նորա, և որ քոչորով սրախ ցաւակցարար խնորէ, և զնորայն, ա՛մէն: Արդ աղաչեմ, ով սուրբ հարք և եզրայրք՝ մանկունք նոր Սիովնի, ոչք

հանգիստից չալամ գծի, ոչ մեղադրել մանրությունը գրի սորա և խոշորություն և հատարություն, դի վասն անճարակության արարի և իմ սիրտս զայս ուղեաց և այս էր կար մեր: Այլ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղափա ձեր զեղեկի գրիչ Յոհանէս և զծնողան իմ, ես առաւել զհարազատ եղբայրիկն իմ զԿոստանդին վանական քահանայ, որ ի աղա հասակի փոխեցաւ ի Քրիստոս և եթող ինձ սուգ անմխիթար, դի ոչ հանգիստեցաք միմեանց վերջին ողջունիւ. որոյ սղորմեացի նմա տէր Յիսուս Քրիստոս և թողցէ զյանցանա յիշողաց և յիշեցելոցս: Եւ նմա փառք շախտեանա. ամէն:

67ր (գրչի). Յամի եւթն հարիւրերորդի... (տասնավոր արտահայտող բառը չնշված) սկսեալ վեցերորդի թուարկութեան Հայոց տումարի*) գրեցաւ ժամագրկութեան վասն Կանապարհի և անճարակության, աշխարհիս Կիլիկիացոց, ի գաւառիս Յախուտ, ի հռչակաւոր և սուրբ մենաստանիս Ակնիւր, ընդ հովանեաւ սրբուհայ Տիրամայր Աստուածածնի և սուրբ առաքելոցն [աեառնեղ]բարն Յակոբայ և Կենտակիր նշանիս սուրբ Կոստանդին և այլ աստուածունակ սրբոց, որ հաւաքեալ կան ի սմա: Ի թաղաւորութեան Հայոց Հեթմոյ քրիստոսասիրի և սղղափառի, որոյ տէր Աստուած տացէ նմա և որդւոց իւրոց Լեանի և Թորոսի երկար ժամանակ խաղաղութեամբ վարել զթաղաւորութիւն իւրեանց. ի հայրապետութեան աեառն Կոստանդեայ և ի հայրութիւն սուրբ ուխտիս՝ հոգեկից ծերունոյ, ճգնաղգիւոց և քրիստոսասեր անձին Հայր Մխիթարայ և նորին հայրապետին՝ քարեշնորհ երաժշտին Վարդանայ. գրեցաւ սակաւագիծ մատեանս ձեռամբ յոգնամեղ և եղեկի անձին Յոհանէսի վշտալից և ագէա գրչի, զոր բազում վշտաւք եմ ձեռնամալս եղեալ ի սա:

78ա (գրչի). Արդ, ես եղեկիս և յոգնամեղս Յոհանէս՝ գրող սորա, խնդրեմ... ոչ դատաւարաւել գմեզ, ալ յերեւանդեալ աղաչեմ որպէս շան սովեցելոյ, տաք զփշրանս աղաւթից ձեր՝ խնդրելով ի աեառնէ զթողութիւն մեղաց և եղբօր Կոստանդին:

78բ (ստորին լուսանցքում, գրչի). Զինչ յարինակն գտի, զայն գրեցի... (հաջորդ առջն անընթեանելի):

79ա (ստորին լուսանցքում, գրչի). Աւրինակն ծուռ էր, ես կրկին գրեցի և ինն առդ զայրն միաճգի, դի տեղս վճարեցաւ, թէ զժար թուի, գուշրջէ զթուղթս յիս և ի նշանացն սկսիր և կարգաւ և մի մեղադրեր:

92բ (վերջին կաղմոզի). Զվերջին կաղմոզ սուրբ Աւետարանիս զՄաթէոս եպիսկոպոսն յիշեցէք առ Քրիստոս, որ կրկին նորագեցի: ՌՃԳ (1654)... (հիշատակարանը կշարունակվի՝ ննջեցյալներու անուններ հիշելով):

A (123)

ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՐՈՅ ԲԱՆՔ ԶԱՓԱԻ («ՅԻՍՈՐԻՍ ՈՐԳԻ»)

Համշէն, Ա. Խաչիկ ԽՕՐ ամապաա

ՁԷ—1528

Գրիչ՝ Կարապետ երէց: Ստացող՝ Տէր Յոհանէս և Տէր Յովսէփ:

*) Գրչութեան թվականի տասնավոր արտահայտող բառը կարող է լինել միայն «աստաներորդի», արևելքն ԶԺԶ (1267), ամենի քարծր թիվ լինել չի կարող, քանի որ ձեռագիրս գրված է Հեթում Ա-ի (1226—1270) և Կոստանդին Ա Բարձրբերդցու (1221—1267) ժամանակ, եմբ.

Փերք՝ 260, գատարկ՝ 1—2, 256: նյութ՝ մագաղաթ: Մեծություն՝ $14,2 \times 11,2 \times 5,9$ սմ: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ բուրգիր, խորագրերը՝ կարմիր: Տող՝ 23: Մանրանկար՝ 3ա, 63ա, 107բ կպարունակեն կարմիր, կապույտ և կանաչ գույներով նկարներ: Պահպանակ՝ մագաղաթյա, սկզբում 2 թերթ, իսկ վերջավորությամբ՝ 1: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, գրաշմագարգ:

Ծանոթ. Կազմի օտաշին փեղկի աստառի վրա կա Henry White-ի պատկանած ըլլալու պիտակ մը: Կա նաև արձանագրություն մը, ըստ որում ձեռագիրս John Frederick Lewis-ի կազմե նվիրված է ձեռագրատան 1937-ին:

ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ա. 1—60. Տեառն ներսիս նուէր մագրանաց ներշափական տաղիւ ավոզին բանից, քղծումն աղաքից ներանձնական հագոց, զարբուցելոյ մաւաթ ի բմբուրենէ կից, յիշատակաւ անցելումն իւրի ներկայի և ապագայի, յոգբունս հեծութեան սրտի, խաւս՝ ընդ աստուծոյ, Յիսուս Որդի Հօր միածին...

բ. 60—62. Յիշատակարան երգողի բանիս, Ի վեցհարիւր թուական...

գ. 62—107. Տեառն ներսիս Բան հաւատոյ ոսանաւոր տաղիւ շափոյ, Խոստովանիմ Աստուած ըզՀայր...

դ. 108—133. Շարագրութիւն Հովնաթան վիպառանութեամբ սակս Հայկազանցն սեռի և Աշակունեացն զարմի՝ ի սկզբանցն մինչև ի վախճան, առ ասացեալ ներսէս եղբար կարողիկոսի Հայոց տեառն Գրիգորիսի յիւրականն հախնիս ի համբակութեան ելով տիս, Պարտական է հօր սրգի...

ե. 134—158. Պատմութիւն ազգիս Հայոց, գրեալ բանի յոտին շափոց...

զ. 158—189. Բան բարանական, տաղիւ շափեալ հովնաթան, խաւսեալ բանի ողբերգական, վասն եղեսեալ մեծի ամման, ի բուականի հինգ հարիւր և իննսուն ընդ երեկի, Բան և երեւ դեկաներեի, յերբոզ ժամու յաւշաբքի, Ողբացէք եկեղեցիք...

է. 190—194. Առ սուրբ հրեշտակսն և հրեշտակապետն Միքայէլ և Գաբրիէլ և առ ամենայն հրարան և երկնային սուրբ զուրութեան, Այլ պաղատիմք հոգեղէնոյ...

ը. 195—197. Աղաւթս հասարակաց ամենայն հաւատացելոց, զոր պարտին աղաքի յամենայն ժամ, Հաւատաթ խոստովանիմ... (24 համար):

թ. 198—209. Ներբողական կենսատու սուրբ Եաշին, առ ի սրբոյ հաւելն մերմէ Դուրթ Անյաղք փիլիսոփայէ, ասացաւ ոսանաւոր շափով աստանաւ եղաւ, Բարձրացուցէք դՏէք Աստուած մեր միաբան...

ժ. 209—225. Գովեստ ներբողական պատմագրարար Յաղագս վարուց մեծի հայրապետին տեառն ներսէս Հայոց կարողիկոսի.

ժա. 225բ—226. Զաւրութիւն յոտանաւոր բանիցս.

ժբ. 227—229. Սուրբ և իմաստուն վարդապետին Յովնանիսի եզնկացոյն առաւել ալրաշափ տաղս ի խնդրոյ բարեպաշտ իշխանին Ապլոցի՝ ըստ նախագիծ տաղից տանց, Յամենահրաշ գործ արարչին...

ժգ. 229բ—249. Նսրին զարծեալ Յաղագս երկնի, Այն որ յառաջ քեզ հանկցան...

ժդ. 251—260. Տեառն ներսիս ասեմ Հանելուկ ասացեալ սուրբ գրոցն.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

60 (նախագաղափար).

Ձառ ի բարի գործքս տարտամ
Եւ ի շարեաց տեսակ փարթամ,
Յիշեալ զգրող սորին զՎահրամ,
Որ աղաթին քզսա քղձամար:

250 (գրչի). Փառք համագոյ, անբաժանելի և միասնական սուրբ Երրորդութեան՝ Հայր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, յայժմ...: Գծագրեցաւ գիրքս, որ կոչի Յիսուս Որդի, զոր տապեալ է զսրբն Ներսէս Կլայեցին, զոր բացաչալտեալ է ի սուրբ մարգարէիցն և սուրբ յԱւետարանէն բանս աղաթական տա սուրբ Երրորդութիւն, հառաշնաւոր արաւաստաթոր ի խօրոց սրակ խաւօք ընդ ամենասուրբ Երրորդութեան, ձայնաւոր զոր ուսանին մանկունք եկեղեցւոյ որչափ և կարեն, զի յայժ գեղեցիկ խրատք են բանք սորին ուսումնականաց և մտաց բացաւ զրոց, և հոգոյ հաշ և կերակուր ի սնունդս ուսումնականաց. ամէն: Գրեցաւ գիրքս այս ձեռամբ տնիմաց և անարհեստ գրչի Կարապետ երիցո՝ ի ժամանակս Յերութեան, ի խնդրոյ սիրասնունդ կուսակրան կրտսնաւոր որդոցն իմոց՝ Տէր Յոհաննիսին և Տէր Յովսէփին, զոր տէր Աստուած վաչելի տալէ բարի կենալ, ամէն: Յիշատակ ինձ և կողակցին իմոց՝ Շահին լիմին և մանկական տիալ հանգուցելոց ի Քրիստոս որդւոյն իմոյ՝ Ստեփանոսին և կրտսնաւոր եղբարն իմոյ՝ Աստուածատուր արեղին և ծնաւալցն իմոց՝ Տէր Յովսէփին և Բոքստակէսին և Եղիսաբեթին, և որդոցն իմոց ամուսնացելոց՝ Վարդան երիցո և Յակոբին, որ ի գլուսնաց Ղուպաթ կոչեցին: Գրեցաւ ի թվին 22է (1528) ամին, ի ձուկն կենդանակերտի յունիսի չինն, ի յաւնադատս Սուրբ Խաչիկ հաւրն և սուրբ Վարդանացն նշխարաց, որ աստ եղեալ են ի պարծանք և ի պահպանութիւն գաւառիս Համաշինոյ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին և Սուրբ Միովնի, ի սուրբանութեան Սուլայմանին և փաշայութեան Տրապիզոն Սքանգար փաշային, և բերդորէից մերոց աղաչութեան Դարվէշալին և Սիմիոնաւին և լեպիսկոպոստիկան Տէր Մարտին: Ով սուրբ ընթերցողք և եղանակողք տառիս, չիշեսչիք ի մաքրափաշ աղաթս ձեր, և աստուած զձեզ չիշէ յիւր միւս անգամ սուրբ գալուստն: Եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս:

5 (115)

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Սանահին

ՋՄԳ—1501

Գրիչ՝ Մկրաբէ:

Թերք՝ 290: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ $24,5 \times 18 \times 6,1$ սմ: Գուրջում՝ երկսյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 21: Մանրանկար-տերսնական 7 (Հիսուս կուսուցանե տաճարին մեջ, Հարուցչալ փրկիչը, Մուսք Երուսաղեմ, Ռանալվա, Գարրինէ հրեշտակապետ, Հարուցչալ փրկիչը և Հոգեգալուստ), ավետարանիչ՝ 4 (յուրաքանչյուր Ավետարանի սկզբում՝ Մատթեոս, Մարկոս, Դուկաս, Հովհաննէս), կիսախորան՝ 4 (Ավետարանների սկզբում), լուսանցաղարդեր և

զարգացրեր. յարաբանչյուր Ավետարան կեկսի մեծագիր զարգացրով մը, որուն կհաջորդեն զունավոր ծաղկազիր սկզբի երկու տաղերը: Մանրանկարները իրենց արվեստով կզիջեն կիսախորաններուն ու լուսանցազարդերուն. անշուշտ երկու տարրեր ծաղկողներ մասնակցած են: Գույները՝ կարմիր, կանաչ, կապույտ, դեղին, մանիշակագույն, սև և ներմակ. սակի գործածված չէ: Պափակ՝ չորս թերթ մագաղաթ, երկու սկիզբը և երկու վերջավորության, մասն հնագույն երկաթագիր Ավետարանի մը. կրովանդակե Մատթեոս, Թ, 38—ԺԲ, 15: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ լավ. կարգ մը թերթեր իրենց մաշած անկյուններուն վրա կկրեն նորագման նշաններ, ոմանց ալ վերի լուսանցքները խոնավության պատճառով մաշած: Հիշատակաւան՝ ունի:

ԲՈՎԱՆԴԱՌԻԹՅՈՒՆ

ա. Աւետարան ըստ Մատթեոսի:

բ. Աւետարան ըստ Մարկոսի (չունի՝ ԺԶ, 9—12):

գ. Աւետարան ըստ Ղուկասու:

դ. Աւետարան ըստ Յովհաննու (ունի՝ «Եւք կնոջն շնացելոյ»):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

285ա—289ա (Հետադաշի). Տէր Զարուբիւն արեղաշիւս եղբայր Անդրիտաի դուստրն Խանսիէր ու Թիվնայ, որ Ասատաժ տունց, եղև թվին ՌՄԽԳ (1793) սեպտեմբերի 30, սուրբ Գէվորգայ շաքաթ օրն:

(Գրչի). ...Եւ ետու գրել հալալ արդեանց իմոյ, եւ պարոն Մելիտանս՝ Թուն Խալթաղի: Եւ ետու գրել յիշատակ ինձ և ծնաւորացն իմոց և ամենայն առկապանացն, հաւրն իմոյ՝ Խաշատուր քահանային, որ սրախոխ մահուամբ կատարեցաւ ի ձեռն անաւրինաց, և մտարն իմոյ՝ Թամսիկին...

Արգ, եղև կատարումն սուրբ Աւետարանիս ի թվականութեան Հաշիւազեան տաճարի ԶԾԳ (1504), ի գաւն և ի շար ժամանակի, որով նեղիմք ի լանարինաց՝ ի բնակաւորութեան աշխարհիս Հաշոց և Պարսից, զոր եկն և հՀաս ի վերայ մեր վասն ծովացեալ մեղաց մերոց: Եղև ասերումն աշխարհիս, և փոխեցան աշխարհէ աշխարհ և տեղաց ի տեղ: Եւ աչք ի ամուրս և ի ծերպքս վիճաց բնակէին. և էր սով սառսիկ, որ ոչ վատտակել կարէին, և ոչ զսերմանաժն ժողովել: Եւ եկն ազգն աջն, որ զնեաին գուշակն ունէր, որոյ անուն Սաֆի կոչիր. էաւ գառնն Աղուանից, և կոտորեաց մինչև մերձ Կասպիական, և անդի գարծաւ ի Հուլաւ և առաւ զԹաւրէթ, և ափաթշահն փախստական արար, և զերկիրն քնդ իշխանութեամբ էած, և զհարկապահանջութիւն ի վերայ եղեալ, և զազգս Հաշիւազան աշխարհ մաշեաց և փախստական արար մինչև Հիւսիսական լերինն՝ քնդ իշխանութիւն վրացն: Եւ զմահաւանականն ի սուր սուսերի մաշեաց, և զաչին չինքն դարձայց, և շատ երկիր և աշխարհ անքնակ արար: Եւ էր վշտի ազգս ամենայն և տարակուսի կաշք, և ոչ գիտէին թէ զինչ լինէին: Եւ երանի տաչին մեռելոցն և առէին բլրոց, թէ՛ ծածկեցէր զմեզ, և լերանց, թէ՛ անկերուր ի վերայ մեր: Զի ոչ կարեմք գրով արկանել զազեա լալոյ և տարակուսանք քրիստոնէից, թէ զինչ լինիցին: Զյսչսն ի Ասատաժ կալով և և նեղութեանց համբերելով, և զարքունական հրաման ի միտ բերելով, թէ՛ ով համբերեացէ, ի սպաս նա կեցցէ, միտն թէ՛ զով սիրէ Տէր, խրատէ, առնչէ

լամենայն սրգիս, զոր ընդունի: Եւ ի հաշտապետութեան տեսնն ներսիսէ տ-
թնապաշէ, մեր սուրբ Լուսաւորչէ ի Սուրբ Էջմիածինն:

Արդ, ի յայս և սոյն ժամանակի եղև յաւարտումն սուրբ Աւետարանիս ի
գունն մաւրս լուսոյ Սուրբ Աստուածածնիս Սանահնոյ և հրաշափառ Սուրբ
Կաթողիկիս, ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Տէր Բարսեղ կրօնաւորին:
Եւ զիս գանաթման գրիչ Մկրտիչ առաւանտն. Բարսեղ եպիսկոպոսն, և զեղ-
բայրն իմ՝ Գրիգոր կրօնաւորն, որ աւարածան մահաւամբ առ Քրիստոս փոխե-
ցաւ և մեծ կղկիծ եթողեր. նորին ազգովս կատարեցի զԱւետարանս, որ ար-
տասուն չէր թողուլ զաշուերս, որ ստալն գրէի: Ընդ նմին յիշեցէք և զհա-
մարէն եղբարքս զմիաբան սուրբ ուխտիս՝ զՏէր Արիտակէս վարդապետն և
զՏէր Մանուէլ մահապին, և զձեռնասուն և զնորարարոյքս կրօնաւորն մեր
զԱւետիսն, որ բազում աշխատութեամբ ծառայեաց մեզ:

6 (116)

Ա Ե Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(Հայերեն և հայատառ թուրքերեն)

ՃԷ—XVII

Գրիչ և քաղմանիչ՝ Ազարիտ տիրացու և Գասպար՝ սրգիք Խօճայ Յօհան-
նանի:

Թերթ՝ 414, նյութ՝ Թուղթ: Մեծություն՝ $21,2 \times 16 \times 7,1$ սմ: Գրություն՝
երկայուն: Գիր՝ հասրգիր: Տող՝ 26, Պաճալանակ՝ Թուղթ, երկու թերթ սկիզբը
և հինգ՝ վերջը: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, զույգ կապեր կիսակեն մատչանք:
Հանգամանք՝ գերազանց: Մանրանկար-Ավետում՝ 1բ, Մոգերու երկրպագու-
թյուն՝ 2ա, Տեառնընդառաջ՝ 3բ, Մկրտություն՝ 4ա, Քրիստոս աշակերաներուն
մէջ՝ 5բ, Ղազարու հարսությունը՝ 6ա, Մուտք Երուսաղեմ՝ 7բ, Վերջին ընթրիք՝
8ա, Ունալվա՝ 9բ, Մասնություն՝ 10բ, Քրիստոս կկրն իր խաշափաչաք՝ 11բ,
Խաշերություն՝ 12ա, Հարսություն՝ 13բ, Քրիստոս կօրհնէ սուրբ կույսը՝ 14ա,
Հոգեւարտա՝ 15բ, Վերջին գաւառատան՝ 16ա, Մատթեոս՝ 30բ, Մարկոս՝
136բ, Ղուկաս՝ 206բ, Հովհաննէս՝ 324բ: Խորաններ՝ 17բ—28ա, հարուստ և
զեղեցիկ, սակցա խորքով և կարմիր, ճերմակ, դորշ, կապույտ դուշներով,
թռչնաչին և քաղաքան նկարներով, ինչպես սիրամարդ, արագաղ, արագիլ և
ձուկ: Կիսախորաններ՝ 31ա, 137ա, 207ա, 325ա, խորաններու պես զեղեցիկ
ու հարուստ Լուսանցազարդեր՝ 208 հաա, որոնցմէ 76-ը մանրանկար, քաղ-
մազան ու գունաղեղ, Մատթեոսի Աւետարանի աշակերդչան լուսանցքին 12
զեմքեր՝ շրջանակներու մէջ առնված զույգ առ զույգ, կնիքկաշաղցնեն Իսրայի-
լի 12 ցեղերը, գաղաթին Մարիամ՝ Հիսուս մանուկը գրկին: Միայն Մատթեո-
սի Ավետարանն ունի թվով 31 լուսանցազարդ, մեծով մտռամբ տերունական
պատկերներ. Հովսեփ՝ 35բ, Հովհաննէս Մկրտիչ՝ 36բ, Հիսուս և փարիսեցի՝
43բ, Հիսուս և բորոտ՝ 52ա, Հիսուս և Մատթեոս՝ 55բ, Հիսուս և իշխան՝ 57ա,
Հիսուս և կույրը երկու՝ 57բ, 96բ, Հիսուս քաղկատառած՝ 64բ, Հիսուս և
զիվահար՝ 67ա, Հիսուս և քանանացի կին մը՝ 80ա, Հիսուս և ծնրադիր
աչր մի՝ 83բ, Հիսուս թզկնու մոտ՝ 98բ, Հիսուս երեք աշակերտնե-
րու հետ՝ 121ա, Հուդա կախված ծառեն՝ 126ա, Հովսեփ Արեմաթացի՝ 131ա:

Մյուս Ավետարաններուն բովանդակածը նույնպէս նմանօրինակ դարգանկարներ են: Զարգացրեր՝ թռչնագիր և ամեն համարի սկիզբը սակեաառ: Հիշատակարան՝ ունի:

ԲՈՎԱՆԳԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Կրօնական Հորս Ավետարանները՝ հայատառ թուրքերէն թարգմանութեամբ հանդերձ:

7 (117)

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

ՌՃՔ—1563

Թեք՝ 298: Նյութ՝ մագաղաթ: Մեծութիւն՝ $12,1 \times 8,2 \times 4$ սմ: Գրութեան՝ երկայն: Գիր՝ մանր բուրդիր: Տող՝ 23: Պահպանակ՝ մագաղաթե, երկու սկիզբը, երկու վերջը: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ շատ լավ: Հիշատակարան՝ չունի: Մանրանկար՝ չորս ավետարանիչներ, խորաններ, կիսախորաններ, լուսանցազարդեր և զարդագրեր: Մատչանիս համարաբարաւոյին կանոնները բովանդակող սկզբի թերթերը պատրաստված են նուրբ և զեղեցիկ մանրանկարներով և լուսանցազարդերով, Կենդանական և բուսական նկարներով, վառ գունավորումներով: Ընդհանրապէս սակի հատակով և ծաղկային ոճ դործածված է լուսանցի զարդերուն համար: Հայանի կերէին թռչուն, աքաղաղ, սիրամարդ, դազան, արմավենի: 14-րդ թերթի երկրորդ էջը կներկայացնէ Մատթեոս ավետարանիչի մանրանկարը, հրեշտակ մը կողքին: Մատթեոս կապույտ պարեգտով և կարմիր, սակեղօծ շորջաւով, նստած է գահուլքի վրա՝ ոտքերը դրած պատվանդանին, ետին սակի խորք, տուն մը երեք բարձր կարմիր տանիքներով և աշտարակ մը: 15-րդ թերթի առաջին էջը Մատթեոսի Ավետարանի սկիզբն է՝ զարդարված ծաղկավոր կիսախորանով մը, սակի, կարմիր, կապույտ, ճերմակ և կանաչ երիզներով: Լուսանցքին առաջ զեմքեր՝ ձեռքերնին մագաղաթներ, վերը Մարիամ Աստվածածին՝ գիրկը մանուկ Հիսուսը: «Գիրք ծննդեան»-ի «Գ» տառը Գարբիել հրեշտակապետն է, փողը բերանին և Ավետարանը ձեռքին: Մնացյալ վեց տառերը թռչնագիր են, շատ նուրբ և զեղեցիկ, կապույտ, կանաչ գունոց ներդաշնակութեամբ: Մատենիս ամեն գլխադիր սակեպիր է, ամեն գլխի առաջին գիրը մանրանկար մը՝ նույն ներդաշնակութեամբ: Լուսանցազարդերին 46-ը ծաղկային են, 6-ը՝ թռչնային, 1-ը՝ հաւկ, 1-ը՝ թզենի և 1-ը՝ տառարի մուտք, բոլորն ալ կապույտ, սակի, կանաչ, կարմիր, ճերմակ, նարնջի դուլներով և ներդաշնակութեամբ: Նույն լուսանցազարդերը մեծ համեմատութեամբ կրկնված են մյուս երեք Ավետարաններուն մեջ ալ:

ԲՈՎԱՆԳԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Մատչանի կրօնական Հորս Ավետարանները՝ իրենց ցանկերով, նախադրութեաններով և համարաբարաւ կանոններով:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձեռագրիս հիշատակարանը չէ պահպանված: Հովհաննու Ավետարանի նախադրության վերջավորությանը (238բ) կա նախադասություն մը. «Աւրհնութիւն՝ որ կարգաւ, գովութիւն՝ որ լաւ, փառք տուողին և յիշատակ գրչիս. ամէն»: Կազմի երկրորդ փեղկի ներքին մասին կեդրոնը մեղանով, ավելի խոշոր բան բան գրչությունը, հովանաբար գրչին ձեռքով, գրված է՝ «ՌԺԲ» (1563), որ ձեռագրիս գրչության թվականը կենթադրվի:

Տ(121)

Մ Ս Ն Ր Ո Ւ Ս Մ Ո Ւ Ն Ք

Դրագարկ, Երուսաղեմ

ՋԿԳ—1314

Գրիչ՝ Սահփանոս (Դրագարկ), Սահփանոս և Կարապետ դպիր (Երուսաղեմ): Սաացող՝ Կիրակոս ԲՇԷ (Երուսաղեմ):

Թերք՝ 227: Նյութ՝ մագաղաթ: Մեծուրյուն՝ $11,5 \times 8,2 \times 5,3$ սմ: Գումարյուն՝ միասյուն: Գիր՝ բուրդգիր: Տող՝ 16: Մանրանկար՝ չունի. կան մեջ ընդ մեջ թռչնացին կարմիր գույներով պարզ լուսանցարդեր: Պահպանակ՝ չունի: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ, մաշած: Հանգամանք՝ դահլիճային, սակայն սկզբին և վերջավորությունն որոշ թերթեր կպակսին:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԻԹՅՈՒՆ

1ա—16բ. Ձեռագրիս առաջին էջը կսկսի Բարեկենդանի կյուրակին կանոնադրութի սաղմոսի «զվեզ Քրիստոս զով է կեղեցի փրկեալ էս սուրբ» համարով: Հետևաբար տասնյակ մը թերթեր սկզբին կպակսին: Այդա՝ «Փագաւոր յափեան»:

17ա—35բ. «Ալէլուիա»:

35ա—44բ. «Առաւօտու երգեր»: 42բ-ի ստորին լուսանցքին տարբեր գրչի մը կազմե ափեցված է «Ոչ են բանք և ոչ են խօսք» սաղմոսը:

44բ—67ա. Հարց տպաշխարսթեան:

68ա—99ա. Հաշու ժամամուտը կարգաւ:

99բ—108ա. Մեսեղիք հաշու (պահոց և յարսթեան):

109ա—142բ. Ալէլուիա հաշու կարգաւ:

142բ—143ա. Արրատացութիւնք:

144ա—150բ. Պատարագ: Կսկսի «Մուրք Աստուած»-են և կվերջանա «Էլյաւ ի բարսթեանց Բոց, Տէր»-ով:

150բ—159ա. Խոնարհեցո աղուհացից:

159ա—161բ. Խոնարհեցաք հաւարակաց:

161բ—179ա. Աւագ մեսեղիք աղուհացից և մեսեղիք տօնից:

181ա—198բ. Մեսեղիք ծննդեան (յարսթեան, մարտիրոսաց, տպաշխարսթեան):

198բ—218բ. Ուղղեցիք կարգաւ ի փառս Աստուծոյ:

218բ—219ա. «Մուրք Աստուած» և «Վան ի վերուստ»:

Մանր. Կհաջորդի գրչի հիշատակարանը (219ր), ապա՝ ա) Աւետարան բժշկութեան, բ) Ընթերցումը յԱսակաց, գ) Ընթերցումը յՆսալեայ, դ) Ընթերցումը ի Գաղատացւոց թղթոյն, ե) Ընթերցումը ի Գործոց Առաքելոց, զ) Ընթերցումը յՆսալայ, է) Ընթերցումը ի Կաթողիկեայ թղթոյն Պետրոսի:

ՀԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

219ր. Փառք ամենասուրբ երրորդութեան յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Գրեցաւ հղանակաւոր տառիկս որ կոչի Մանրութուն, ի թվին Հայոց ՉԿԳ (1314), ի թագաւորութեան Աշխի ի և ի հայրապետութեան Տէր Կոստանդին: Բայց եղև սկիզբն սորա որ ի ուխտն Գրազարկ՝ ձեռամբ եղբարս ումեմն Ստեփանոս անուն, և ոչ աւարտեալ: Իսկ զմնացորդ սորա աւարտեցի ես անարժան և վերջին սուտանուն գրչակ Ստեփանոս չերկ(այսպես), ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, ի վաճառս որ կոչի Սուրբ Հիշատակապետք, ի խնդրոյ հոգևոր եղբարս մերոյ՝ պատուական քահանայի Կիրակոսի: Արդ, ազաչեմ զամենեւեան, որք ազաթիք ի ամանէ՝ ուսմամբ կամ աւրինակելով, յիշեսցիք ի մեզաց թողութիւն զյառաջասացեալ եղբայրն Կիրակոս և զմնոցս նորա, և զեղբայրս և զուսուցիչ և զամենայն անդայինս՝ զկենդանիս և զհանգուցեալս, և զեղկելի աշխատողրս Բ(Յ) Ստեփանոս: Եւ Աստուած որ առատ է ի տուրս ողորմութեան, յիշողաց և յիշելեացս [առ]հասարակ ողորմեացի. և նմա փառք յաւիտեանս: Այլ թէպէտե խոշորագիծ է, սակաչն ի ճշգրտս և չուղղվակի տարինակէ գրեցաւ, որպէս և երևի:

Մանր. Ձեռագրիս վերջին թերթին վրա շատ կարճ հիշատակարանի մը մեջ կհիշվի նաև Կարապետ զպիր մը՝ որպէս գրիչ: Հովանաբար հավելցաւ նշութեբու գրիչն է:

9 (124)

Հ Մ Ա Յ Ի Է

Կ. Պօլիս

ՌՄԿԵ—1816

Գրիչ՝ Արքահամ Գամելվանեան Խաւաճորեցի: Սաացող՝ Կարապետ՝ որդի Վանեցի Մախսուտ Գարասեֆեբեանի, հետազոյի ստացող՝ Պետրոս՝ որդի Մարթամի:

Թերթ՝ 1 (փաթեթ): Նյութ՝ թուղթ: Մեծութուն՝ 462×8 սմ: Գրութուն՝ միասլուն: Գիր՝ մաքուր նոսրգիր: Հանգամանք՝ սկզբեն մաս մը կպակսի, քնդհանրապէս հինցած, ծակծկած և շատ տեղեր նորոգված: Հիշատակարան՝ ունի:

Մանրանկար՝ Խաչելություն, Մատթեոս ամեաւորանիչ, Մարկոս ամեաւորանիչ, Դաւիթ ամեաւորանիչ, Հովհաննէս ամեաւորանիչ, Սուրբ Սարգիս և որդին՝ Մարտիրոս, Սուրբ Գեորգ: Ասանցմե զատ կան յոթ կանաչորակ և սակեզօծ քոյրակներ՝ ամենված զույգ շրջագծերու մեջ, հինգուկէս սմ տրամագիծով, իրարու տակ գրված և մեջք գրված:

ա. Այս բուրբակս զմարգու, զաղանգն խափանէ...

բ. Այս բուրբակս սէք տանէ...

գ. Այս Խօջօրակս զանձնունդն ծնունդաւոր տանէ...

դ. Անուամբ Աստուծոյ այս զմասամբոր մարդն մտածական տանէ...

ե. Այս՝ ինչ խնդիրք ունիս ու աւագ կամ թագաւոր կամ զառաւորաց քօփ մտանես տնահ...

զ. Այս ի բազուկդ կապէ՝ ամենայն բանդ չաջողի...

է. Այս բուրբակս ի վրագ պահես, զինչ որ յուսաս՝ կատարի Աստուծոյ հրամանով...

Նվա ութերորդ բուրբակ մը՝ Հովհաննես ավետարանչին մանրանկարեն ետք. «Այս բուրբակս զթշնամին խափանէ...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ա. Ներսիսի Շնորհալիս «Հալատով խոստովանիւմ» աղոթքը, որ թերի մասին պատճառաւ կոկսի «զի ի ծննդենէ սուր աւազանին» բառերով:

բ. «Մախան գօրաւոր ընդդէմ արհաւիրաց զիշերանցնոց՝ ասացեալ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացուն. Ընկալ քաղցրութեամբ...»:

գ. Գրիգորի Նարեկացի «Որդի Աստուծոյ կենդանոյ օրհնեալ...»:

դ. «Աղօթք վասն կոպանաց զիւաց և կախարդաց. Թագաւոր հօգը, ապաւէն ծարաւելոց, փրկիչ նեղելոց...»:

ե. «Բժշկութեան Աւետարան ըստ Մատթէոսի» (Թ, 27—34):

զ. «Աղօթք սրբոյն Գէորգոյ լիցի պահապան ծառայիս Աստուծոյ...»:

է. «Աղօթք սրբոյն Փոկասու եպիսկոպոսի. Սուրբն Փոկաս խնդրեաց յԱստուծոյ...»:

բ. «Գիր վասն զխաղաղի և նուզլացի»:

թ. «Գիր վասն աղամացաւ... Յիշեալ զսուրբ հրեշտակապետն Անթիպոս...»:

ժ. «Գիր վասն պահպանութեան...» — անձնական աղոթք մը՝ ստացող Կարապետի կողմէ:

ՀԻՇՆՏԱԿԱՐԱՆ

ա («Որդի Աստուծոյ կենդանոյ օրհնեալ» աղոթքն ետք). Այս Հմայիլս վանեցի Կարապետին է, թիւ ՌՄԿԵ (1816):

բ («Սագաւոր հօգը» աղոթքն ետք). Ն. լիցի պահապան ծառային Աստուծոյ Կարապետին... (Նման հիշատակումներ կան նաեւ մյուս աղոթքներուն վերջափութւնաց):

զ (Աջակողմյան լուսանցքին, մեկ տողի վրա գրւած). Կախարդութիւնք զշար տին և զշար լեզու և ամենայն կախարդութիւնք կապեացի ի դէմ ծառայիս Աստուծոյ Կարապետին: (Կարմրիվ). Արդ եղիցի խափանումն Աստուծոյ գօրութեամբ ամենայն կապք և կախարդութիւնք... ի դէմ ծառայիս Աստուծոյ (Կարապետի անունը ջնջված և գրված՝ «Մարիեամին որդին Պետրոսին»):

դ (Հմայիլիս վերջավորությամբ), թվին ՌՄԿԵ (1816) գեղանմբերի ամսեան ժՁ (16) օրին տարտեցաւ ալս ծաղկաւէտ Հմայիլս ձեռամբ Խառնձարեցի Գոմեղվանեան մահաեոյ Աբրահամին: Վասն որոյ, հարբ և եղբարբ, ով որ զայս Հմայիլս բնիկանու, միօվ Հայր մերի յիշեցէք զպարտատեան ծառայս ձեր, որ և զսբ յիշեցողքդ յիշեալ լինիք առաջի անմահ դասին Աստածոյ:

և (Կարմիր մելանով). թվին ՌՄԿԵ (1816) գեղանմբերի ամսեան ժՁ (16) Ըստանդօզ ձեռամբ անարժան մահաեոյ Աբրահամին զրեցաւ ալս: Այս Հմայիլս վանեցի Կարասաֆարենց Մախսուտի օրդի Կալապետին է. Աստուած բարեաւ և իրազաղութեամբ վաչերամ տալէ. ամէն:

10 (120)

Ս Ա Ղ Մ Ռ Ս Ա Ր Ա Ն

ԺՁ—XVI

Թերք՝ 222: Նյուր՝ մազազաթ: Մեծության՝ $11,2 \times 8 \times 5$ ան: Գոպլուն՝ միասյուն: Գիր՝ մանր բոլորգիր: Տող՝ 20: Մանրանկար՝ շորս, ունի հարստութեանցազարդեր: Պանգաւնակ՝ թղթյա երկու: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ թերթերը թեև լավ վիճակի մեջ են, սակայն գիրերը տամկացած և սրբված են, շատ հաճախ անբնիկանեցի: Հիշատակարան՝ չունի:

ԲՈՎԱՆԻՅԱՆԻԹՅՈՒՆ

Ձեռագիրս ժամադրքի վերածված Սաղմոսագիրք մբն է: Գրինակ մբ կարելի է տալ ըստ հետեւյալին. 22բ թերթին կեսին կսկսի մաղթանք՝ «Քրիստոս է իմ Աստուած, և փառաւոր անեմ զսա...», ապա՝ «Բարեխօսութեամբ արոյ Աստուածածնին և վասն սուրբ խաչի Դո պատուականի, Տէր, բնկալ...», հետո՝ բարոզ. «Վասն ի վերուսա...», աղոթք. «Տէր անընջեան...», մաղթանք. «Սաղմոսիւք և օրհնութեամբ...», և ապա՝ «Հայր մեր...»: Նույն շարադրանքը Գուրգու Խ-ի վերջավորությամբ:

150-րդ սաղմոսն վերջ կկարգանք. «Այս սաղմոս ինքնագիր Դարայ է արաւմս քուոց... Փոքր էի ես ի եղբարս և կրօտե՛ր ի տան հօր իմոյ...»: Այսպես չոթը համար կշարունակվի: Ապա՝ «Ազօքք Մանասէի քազաուրին, Տէր ամենակալ...», «Ազօքք տեառն Ներսէսի Հայոց կարողկոսի ասացեալ, Հաստով խոստովանիմ...»: Ձեռագիրս կազմաբաժնի «Աղբիւր անմահութեան» համարի «սպաշխարութեամբ ուլ» բառերով: Մնացյալը կդադարի:

11

Հ Ա Շ Ռ Ի Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ձեռագրատանու մեջ ի պահ է գրված նաև հայերեն տպագրյալ ծաշու Ավետարան մբ. Աւետարան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Տպագրեցեալ ի տպարանի Յօհաննիսի և Յակոբոյ: Ի քովին Հայոց 1218 (1769) մայիսի Գ. (4), Իսրահայրու Վ. Պոլիս: Իննի հետեւյալ հիշատակարանը. «Յիշատակ հանդուցեալ մահաեոյ Արազելի և կենդանի մահաեոյ Էլմասին ի զսան Սուրբ Լուսաւորիչ»:

Ավետարանն արժաթուղատ է: Առաջին փեղկի վրա փորագրված է խաչելության և տառերի, առարքայների, պատկերների, իսկ երկրորդ փեղկի վրա՝ Քրիստոսի հարությունը:

Գ. ՄՈՆՐԵԱԼԻ MC GILL ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ

Մանրագիր Mc Gill համալսարանի կեդրոնական մատենադարանի ձեռագրատան մեջ պահված են երկու հայերեն ձեռագիրներ, զորս տեսնելու և ուսումնասիրելու առիթը ունեցանք համալսարանին մեջ կրոնագիտություն ուսանող պրն. Հարություն Փալանճյանի միջոցաւ: Հարկ է մեր շնորհակալությունը հայտնել նաև Mrs. E. Lewis-ի՝ ձեռագրատան տեսչուհիին, որուն արտանությամբը կարելի եղավ ցուցակագրել ձեռագիրները և ալլ ցուցակագրումը հրատարակել: Mrs. Lewis-ի մոտ պահված թղթակցութիւնն մը հայտնի կըլլա, որ ցարդ ձեռագիրները պրն. Փալանճյանի գաւա սչ ոք չէր տեսած և թէ միայն անոնց xerox-ով օրինակված էջերը արամագրված են հայտնի հայերենագետ Dr. Michael Stone-ի:

I (2)

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ

ԺԷ—XVI

Հետին կազմող՝ Յակոբ տիրացու Շահինեան (1813):

Թերք՝ 158: Նյութ՝ թուղթ, Մեծուրջուն՝ $14,5 \times 10 \times 4,5$ սմ: Գրուելուն՝ միասլան: Գիր՝ նորագիր: Մանրանկար՝ չունի, միայն զլիարցրերը՝ թռչնագիր կարմիրով և կապույտով: Հանգամանք՝ գոհացուցիչ:

ԹՈՎԱՆՅԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղօթք. Քարոզք. Տեսիլք

ա. 1—7ա. Սկզբին պակասավոր. կրտվանդակն՝ երաստ ապաշխարութեան:

բ. 7բ—15ա. Տեսիլ արքայն Գրիգորի Հայոց սուրբ Լուսաւորչին՝ Հարցմունք և պատասխանք հրեշտակապետին վասն հոգացն արդարաց և մեղատուաց:

գ. 15բ—28ա. Տեսիլ Աստուածածնին ի յեան Ջիթենեաց. գոր յայտնեաց հմա հրեշտակապետն վասն մեղատուաց, թէ օրպէս տանջեն:

դ. 28բ—31ա. Քարոզ վասն գալստեան Քրիստոսի և դատաստանի նորա:

ե. 32բ—39բ. Քարոզ վասն գալստեան Քրիստոսի: Այս է պատմութիւն վասն գալստեանն Քրիստոսի. յաւուս ուրբաթուն երկինք և երկիր շարժի, տէրունական խաչն երկի ի կողմն յաւելից...

զ. 40—46ա. Քարոզ վասն ողբումութեան: Որպէս ասէ Դաւիթ մարգարէն. Երանի որ խորհի գաղքատն և գոնանկն...

է. 46—54բ. Քարոզ վասն նինուէացոց: Յայնժամ նինուէացիքն բազում շարիս գործեցին...

ը. 55—68բ. Այս է պատմութիւն նախաստեղծին. Բանի ստեղծ տէր Աստուած զԱղամ և զԵս մեծապէս փառօք և Եղ ի մէջ գրախտին:

թ. 68բ—74 բ. Այս է պատմութիւն Կայենայ և Արենայ:

ժ. 74բ—79ա. Վասն աւետեացն Սէրայ: Եւ քաղցրացաւ Տէր ի վերայ Արամայ...

ժա. 79ա—86ա. Քառազ վասն աղօթից Գրիգորի ասացեալ: Այսպէս ասէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. Արթուրն կայէք...

ժբ. 96ա—91ա. Ովնաննու Մանգակունեցուն ասացեալ վասն անշահ մեղացն և հայնոյնդաց: Երկերուք, երկերուք, դարհուրեցէք և սասանեցէք...

ժգ. 91ա—92ա. Աղօթի պահպանութեան ի Ասաֆէլ վարդապետէ (ծայրակապ՝ «Տէր Ասաֆեալ ասե»)։ Տէր և փրկիչ Յիսուս Աստուած, չոր հասազայք և չոյս փառաց...

ժդ. 92ա—93բ. Գարձեալ ստանաւոր նոյն տէր Ասաֆէլէն (ծայրակապ՝ «Տէր Ասաֆեալ»)։ Տարփմամբ ձայնիս հասաշանաց, Սոքեզ գոշեմք Յիսուս Աստուած...

2. Մանկութեան Աւետարան*

ա. 94—98. Յաղագս հեշտակին յայտնելոյ Յովսեփայ՝ գնալ նոցա փախստական յեգիպտոս, յանօրէն ամբարշտէն Հերովդեայ, զի մի սպանցէ գմանովն:

բ. 99—108բ. Յաղագս վասն Յիսուսի խորտակելոյ զկոտց պատկերն Ապոլոնի և զմենեանս զիացն և բազմութիւն մարդկան, որ մեռած և յարութիւն որ եղև իսկ: Եւ Յիսուս յարուցեալ զնոց անդր և եմուտ տանարն կոտց...

գ. 108բ—117ա. Յաղագս դարձեալ վասն հեշտակին զառնալոյ Յովսեփայ՝ գնալ նոցա յերկիրն Բաւայէլի և բնակել նոցա յաշխարհին Գալիլեացոց ի Բաղաֆն Նազարէք:

դ. 117բ—125ա. Յաղագս վասն ելանելոյ նոցա յեգիպտոսէ և գալ ի կողմանս հարաւոյ յաշխարհս Արաբիոյ, և տղայութիւն զոր անէր Յիսուս և մահուան, որ եղև յարութիւն մեռելոց: Մեկնում. Յերկիրն Ասորաց ի քաղաք մի որում տնուն էր Շահապրոս, և Յիսուս էր ամաց հինգ և ամաց երեք:

ե. 125ա—127ա. Յաղագս վասն փախելոյ նոցա անտի և գնալ նոցա յերկիրն Աստուսանեալ, ի Բաղաֆ մի որ կոչի Մարիամ և Յիսուս էր ամաց վեց:

զ. 127ա—129բ. Յաղագս վասն երթալոյ նոցա յերկիրն Քանանու և տղայութիւն, զոր անէր Յիսուս, և մահուան, որ եղև յարութիւն մեռելոյն զոր առաւ:

է. 129բ—136ա. Յաղագս վասն գնալոյ նոցա յերկիրն Բաւայէլի և զործ տղայութեան զոր անէր Յիսուս, և ապա գնա յուսումն դպրութեան, և մահուանն, որ եղև իսկ յարութիւն որդւոյ բազաւորին:

ը. 129բ—141բ. Յաղագս վասն գնալոյ նոցա ի Բաղաֆն Տապաբեալ, ապա գնա ի առուեստ ներկութեան, և տղայութիւն զոր անէր Յիսուս, և սմանշելեացն զոր առաւ Յիսուս:

թ. 142—149ա. Յաղագս վասն երթալոյ նոցա յԱրեմաքեալ Բաղաֆի, և տղայութիւն զոր անէր Յիսուս և մահուան որ եղև իսկ, յարութիւն առաւ Յիսուս:

ժ. 149ա—158. Յաղագս վասն երկմտելոյ նոցա գնալ Արտան յերինն, և տղայութիւն զոր անէր Յիսուս ընդ մանկունան:

* Համեմատել James M. R. The Apocryphal New Testament, p. 83.

2 (3)

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ձեյքում

ՌՃԾ—1701

Գրիշ՝ Խաչատուր և Յարութիւն գտիրք:

Քերք՝ 295, շորված՝ 234 և 236, մտանենն անշաղկապ և պատահարաբար գետեղված նշյալ թերթերուն տեղը, թերթ 115-ը, որ կրտմանդակի «նախագրութիւնք Մարկոսի Աւետարանի», պետք էր գետեղվեր թերթ 89-են անմիջապէս առաջ: Նյւար՝ սղորկ մագաղաթ, Անծուրջուն՝ $11 \times 8 \times 5$ սմ: Գուրջուն՝ երկնյան: Գիր՝ բուրդիր և առաջնակարգ գեղադրութեամբ: Տող՝ 23: Մանրանկար—Մատթեոս՝ 4ը, Մարկոս՝ 89ը, Ղուկաս՝ 148ը, Հովհաննէս և Պրոխորոս՝ 237ը, կիսախորան՝ 5ա, 90ա, 149ա, 238ա, կարմիր, կապույտ, դեղին, կանաչ և գորշ գույներով, լուսանցադարձերը՝ առատ, սակայն միագույն բաց-կարմրով, երբեմն կապտով լեցված, հաշիւական հարադատ գծերով և ոճով: Սկզբնատառերը կարմրով են և յարաբանչյուր Ավետարանի առաջին գլխի առաջին համարը՝ գլխագիր երկաթագիր: Պահպանակ՝ երկու թերթ, մեկ սկիզբը, մեկ վերջը, վերջինս կիսով պատռած: Կազմ՝ կաշեպատ տախտակ: Հանգամանք՝ լավ: Հիշատակաւան՝ ունի:

Սանոր. Ձեռագրիս մեջ ներդրված են թղթյա երկու ձեռագիր պատասխաներ՝ ժամացրեւ մը ինկած, $10 \times 6,5$ սմ չափով, 19 սուղ ամեն մեկ էջի վրա, և կրտմանդակի ներսեւ Շնորհալիւ «Առաւօտ լուսոյ» երգի «Խորհրդոց գիտող» համարեն մինչև վերջ և սկիզբն «Դատեա, Տէր» կանոնագլխի: Կազմարար «մինչև յամպս, ալիւսիտ, ալիւսիտ»-ով: Հոս գեղեցիկ լուսանցքի դարդ մը գծված է՝ սակի, կապույտ և կարմիր գույներով: Զափաղանց գեղեցիկ է կանոնագլխի թռչնագիր «Դ» տառը, առաջին տողը կարմիր, իսկ երկրորդը՝ սև և խաղաղը լույս:

ԲՈՎԱՆԻԱՄԻԹՅՈՒՆ

ա. 1ա—87ա. Աւետարան ըստ Մատթեոսի (ցանկով և նախադրութեամբ):
բ. 87բ—142բ. Աւետարան ըստ Մարկոսի (ցանկով և նախադրութեամբ):
գ. 143ա—232ա. Աւետարան ըստ Ղուկասու (ցանկով և նախադրութեամբ):
դ. 232բ—295բ. Աւետարան ըստ Յովհաննու (ցանկով և նախադրութեամբ):

Յարաբանչյուր ավետարանիչ հատկանշված է ալտայիս.

3ա. «Մատթեոս թարգմանի՝ Երդ կենաց»:

115բ. «Իսկ Մարկոսի տախտակով,

Զի ի սգաճեմէ շէ գծուծ,

Երազ յորս յաշն բժբանէ բուծ,

Ասն հարթ արար քղքանս իւր խրժուծ»:

146բ. «Ղուկասու՝ յարութիւնն»:

«Այլ թէ զՂուկաս ևգն գրեցին,

Զի, որպէս նա, հերկէ գղետին՝

Կրկին անխոնճ վասն պաղին,

Ասինպէս երկարէ բանքս սմին»:

237ա. «Իսկ Յովհաննէս արծաւանման,
Քսեաւ մտօք անհասական՝
Աս ի պատմել բանիւ մարդկան
Հանձան էիցս հանրական»:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

57ա. Ողորմեա ե ինձ՝ ի կտտարածի տուր տհեղ գտտաւտանի, խաշա-
տուր դպրի, որ է դործով թերի ե զազրացեալ մեղաց միշի: Ողորմեա, տէր
Յիսուս, ե ծնողաց իմոց ե ազգականաց:

115բ. Անդապարտ գրչի՝ արուպ Յարութիւն դպրի տուր ողորմի:

232ա. Փառաւորեալ ե անձառելի ահեղանուն, ով տէր իմ Յիսուս Քրիս-
տոս, Աստուած ճշմարիտ, մի տմաշեսցէ ի սոսկալի ասեան քո զխաշատուր
մեղաւր լցեալ տարտամ ողի, այլ քստ մեծի ողորմութեան քո դասեսցես յա-
ջակողմեան քում, ե զծնաւդ քո իմ՝ զՅովհաննէս վարդապետն ե զմայրն իմ՝
զՎարդէն, ե զորդեակ իմ՝ զպատանին Վահան, ե զեղբայրս՝ զՆազարէթ
վարդապետն, ե զամենայն արեան մերձաւորս, ե հաւասար ամենայն բրիտա-
նէից. ամէն: Հալը [մեր]:

295 բ. Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս սա ձեռամբ հոգ ե փաշի Խաշատուր
մեղօք ի լի, թվին ՌՃԾ (1701), ի Զէթուն, ընդ հովանեաւ ընդ եկեղեցեացն որ
աստ կան՝ յազնականութիւն ամենայն բրիտաննէիցն. ամէն:

3. ARZUMANIAN
(США)

ОПИСАНИЯ АРМЯНСКИХ РУКОПИСЕЙ

(Р е з ю м е)

Автор описывает 6 армянских рукописей хранилища Пристонского университета, 10 рукописей и одну старопечатную книгу, хранящихся в Библиотеке Фри в Филадельфии в США, а также 2 рукописи университета Мак Джилл в Монреале.

REV. Z. ARZUMANIAN
(EUA)

DESCRIPTIONS DE MANUSCRITS ARMÉNIENS

(R é s u m é)

L'auteur décrit 6 manuscrits arméniens de la bibliothèque de l'Université de Priston et 10 manuscrits et 1 incunable de la Bibliothèque Free de Philadelphie aux EUA, ainsi que 2 manuscrits de l'Université Mac Gill de Montréal.